

Палатални или смекчени са българските съгласни

Димитрина Игнатова - Цонева, Десислава Баева, Русе

***Are Bulgarian Consonants Palatal or Soft:** The current paper presents in a chronological line the view of researchers on the presence (or absence) of palatal consonants in Bulgarian language. An equivalent linguistics phenomenon is searched for in the other Slavic languages and a theoretical background for the establishment of the exact number of Bulgarian consonants is provided. Contrary to traditional Bulgarian phonetics, this paper offers one more position (sixth position) for the distribution of Bulgarian phonemes.*

Key words: *phonemes, palatal consonants, distribution of consonants*

ВЪВЕДЕНИЕ

Първите създатели на българската граматична литература [Иван Момчилов, акад. Ст. Младенов, Петър Ст. Калканджиев, Александър Теодоров-Балан, Димитър Попов и др.], всеки по свой начин, изказват становище, че в развоя на консонантната ни система се забелязва тенденция за отпадане на меките съгласни, присъствали в старобългарския език. Наблюдава се склонност към твърд изговор на съгласните, посочена и от чуждестранни, и от български изследователи още през 50-те години на XX век

Прегледът на по-значимите граматички на българския език и на различните фонологични изследвания показва, че има сериозно разминаване в концепциите на различните изследователи за наличието или липсата на палатални съгласни. Доста неочаквано и твърдо е променено мнението на научната мисъл в България – от само една мека съгласна [й] изведнъж започва да се говори за 15, а след това и за 17 меки съгласни, като се предричат и потенциални палатални и то след като процесът за затвърдяване на изговора е в своята сила. [Игнатова-Цонева 2008].

ИЗЛОЖЕНИЕ

Целта на настоящото изследване е да се потърси аналог на това лингвистично явление сред другите славянски езици и да се изгради хипотеза за броя на консонантите в нашия език, която впоследствие да бъде доказана по експериментален път.

Сравняването на противопоставянето палаталност / непалаталност **в съвременните славянски езици** също поставя под съмнение наличието на палатални звукове в съвременния български книжовен език:

В историческия развой на славянските езици палаталността се е развила по различен начин. Наследена от праславянската епоха, тя се е запазила най-вече в източните славянски езици, например:

В руски език се срещат **19 меки съгласни**: [б', п', в', ф', л', м', р', д', т', з', с', н', к', г', ж', ш', х', ч', й]. В този език корелацията по палаталност / непалаталност включва 15 двойки фонеме. Извън нея остават още [ж', ш', ч' и й].

В белоруски език има **16 меки консонантни фонеме**: [б', п', в', ф', л', м', з', с', дз', ц', н', к', г', х', д', й]. Освен това мекостната корелация в белоруски език има повече позиции на неутрализация отколкото в руски език [Славянски езици 1994: 440];

В украински език реално съществуват **10 меки фонеме**: [д', т', з', с', ц', дз', л', н', р', й]. В този език липсват меки предноезични съскави, лабиални, задноезични и фарингални фонеме. Полумеки позиционни варианти на тези фонеме са налице пред [й] [Славянски езици 1994: 489].

Мекостта в **западните славянски езици** е значително ограничена.

В полски език корелацията палаталност / непалаталност е слабо застъпена. Тя е налице само в 3 двойки фонемни: [g']::[g], [k']::[k] и [n']::[n], тоест в този славянски език има само четири палатални съгласни [g', k', n', j].

В чешки език има също само 3 палатални фонемни [d'], [t'] и [n'], които влизат в опозиции. Като прибавим и [j], палаталните в този език са също четири.

В горнолужишки палатални са [v'], [p'], [m'], [w'], [n'], [r'], [c'], [ž'], [š'], [č] и [j]. И в този език налице е процес на отслабване мекостната корелация. В говоримата реч [n'] и [r'] се произнасят непалатално, а опозиционната двойка [c'] : [c] има много малка функционална натовареност.

Долнолужишки има следните палатални фонемни: [b'], [p'], [m'], [w'], [n'], [r'], [z'], [s'], [c'] и [j]. И в този език се наблюдава отслабване на опозицията мекост / твърдост, например лабиалните палатални се реализират само пред гласни, а [r'] в речта на съвременните носители на езика в абсолютен изглас и пред съгласен звук губи палаталността си.

Словашки език притежава само 5 палатални фонемни: [d'], [t'], [n], [l'], [j], които не са позиционно ограничени, т.е. срещат се пред задни гласни, пред съгласни и в края на думата.

При **южнославянските езици** фонологичността на признака мекост в научните разработки е разглеждана доста разнопосочно:

В сърбохърватски език палаталният ред е изграден само от 5 фонемни: [љ], [њ], [ћ], [ђ], [ј]. Противопоставянето по мекост – твърдост в този език не е активно развито. Палаталните съгласни са резултат на вторична фонологизация на фонемни варианти (палатализирани консонанти), но посочените меки консонанти се реализират във всички (характерни за съгласните) позиции, напр.:

I позиция – пред задни гласни в началото и в средата на думата: *љбснути, њорити, љага, љут, јорган.*

II позиция – пред предни (меки) гласни: *њега, његов, један, гњеџ, поље, њун, љилъан, љиџав, њихалица, бълъа.*

III позиция – пред сонорни съгласни: *пјма, чјнки.*

IV позиция – пред други съгласни: *задовљство, бълъа.*

V позиция – в края на думата: *пань, краљ, родителъ, учителъ.*

В словенски език липсва фонологична корелация по признака палаталност: непалаталност. Единствената палатална фонема е [j].

В български въпросът за палаталността на съгласните фонемни е доста спорен и проблемен. Ако бъде прието традиционното схващане за наличието на меки фонемни в съвременния български език, получава се следният парадокс, отразен в Диаграма 1.

Това схващане е сложило отпечатък и в трудовете по сравнително славянско езикознание, където са оформени две зони в зависимост от палаталността на консонантизма:

I зона – с предимно палатален консонантизъм – *руски, белоруски, полски, лужишки, български;*

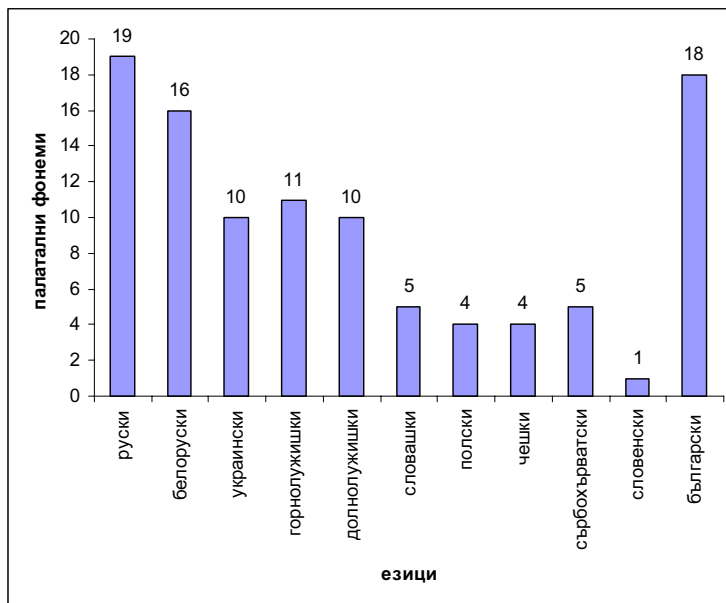
II зона – с предимно твърд консонантизъм – *сърбохърватски, словенски, чешки, словашки, украински* [Лашкова 2000: 179].

Но като се имат предвид данните от сегашното състояние на консонантните системи в славянските езици, то се налага предложената класификация да бъде променена. Неприемливо е българският език да бъде в една зона с източнославянските езици. Например: руските палатални съгласни имат висока фреквентност. Те се срещат и в петте позиции за реализация:

I позиция (пред [а, о, у]) – *нюхатъ, берестяных, является;*

II позиция (пред меки гласни) – *третьих, Холопя, Ильин;*

III позиция (пред сонорни съгласни) – *печально, сильно, письменности;*

Диаграма 1. Палатални консонантни фонеме в съвременните славянски езици

IV позиция (пред други гласни) – *польская, полька, гурьба, большие;*

V позиция (в края на думата) – *семь, конь, лошадь, печаль, связь и др.* Така е и в белоруски и украински.

Неприемливо е също, че *българският* (като език от южнославянската подгрупа), да развие допълнителна палаталност и в момент на стремеж от носителите на този език към твърд изговор да се появят още 17 меки фонеме.

Третата причина, за да оспорваме наличието на меки съгласни в съвременния български език е позиционната им реализация.

В досегашната практика за съществени позиции на реализация на съгласните фонеме са посочвани: I. Пред задни гласни; II. Пред предни (меки) гласни; III. Пред сонорните съгласни [л, р, м, н]; IV. Пред съгласната [в]; V. В края на думата.

За онагледяване позиционната реализация на консонанти в съвременния български език (твърди и меки – според традиционното схващане) са приложени Схема 1 и Схема 2 – за сонорните и веларните звукове. Същите явления се наблюдават и при съгласните от другите локални редове [Цонева 2002: 46 – 66].

Схема 1

Фонема:	[м]	[м']	[л]	[л']	[р]	[р']	[н]	[н']	[й]
I ^{-ва} позиция (пред [а, ъ, о, у])	+	+	+	+	+	+	+	+	+
II ^{-ра} позиция (пред [е, и])	+	-	+	-	+	-	+	-	+
III ^{-та} позиция (пред сонорни съгласни)	+	-	+	-	+	-	+	-	+

IV ^{-та} позиция (пред [в, в'])	+	-	+	-	+	-	+	-	-
V ^{-та} позиция (в края на думата)	+	-	+	-	+	-	+	-	+

Схема 1. Позиционна реализация на българските сонорни консонанти

Фонема:	[г]	[г']	[к]	[к']	[х]	[х']
I ^{-ва} позиция (пред [а, ъ, о, у])	+	+	+	+	+	-
II ^{-ра} позиция (пред [е, и])	+	-	+	-	+	-
III ^{-та} позиция (пред сонорни съгласни)	+	-	+	-	+	-
IV ^{-та} позиция (пред [в, в'])	+	-	+	-	+	-
V ^{-та} позиция (в края на думата)	-	-	+	-	+	-

Схема 2

Схема 2. Позиционна реализация на българските веларни консонанти

Сравняването на позиционната реализация на непалаталните и „палаталните“ сонорни и веларни съгласни, ограничената употреба на меките съгласни (само пред твърди гласни) също поставят под съмнение съществуването на палатални консонанти в съвременния български книжовен език.

И още: ако се приеме, че съществуват 18 меки съгласни в нашия език, стига се до положението, при което източните български диалекти да имат почти двойно повече съгласни, отколкото западните. Тази теза съвсем се противопоставя на представата ни за единството на българския език в миналото и днес. Затова и А. Данчев твърдо заявява: „Следва да уточним, че замъгляването на въпросните разлики важи за произношението на всички съгласни пред [j], не само на лабиални. Що се отнася до акустичните и перцептивните данни, получени от Д. Тилков (1978), те потвърждават наблюденията на по-ранни автори, че признакът палатализираност се сигнализира повече от йот-подобните глайдове, отколкото от самите съгласни.” [Данчев 2001: 133].

Като се приеме за алофон положението на твърда съгласна пред глайд, получава се и **шеста позиция – пред [й], последван от твърдите вокали [а, ъ, о, у]**, напр.: *гювеч [гйувеч], кяря [кйарйа], мйарка, нйама и др.* (вж. Схема 3).

Трето: В подкрепата на това становище са и правописните грешки, които допускат чужденци, изучаващи български език в начален етап на обучение.

И араби, и перси, и африканци, и японци, корейци, турци, мексиканци и т.н. там, където би трябвало да е палаталната съгласна, те чуват още един звук и го отразяват с графемата [й], [и] или [е]. Пишат *вм. бял – „биал” или „бйал”; вм. няколко – „нйяколко”, „нйаколко”, „нйяколко”, „неяколко”; вм. мисля – „мислия”, „мислиа”, мисляй”; вм. хиляда – „хилиада”, „хилияда”, „хилйада”; вм. спя – „спия”, „спиа”, „спйя”, „спйа”; вм. лято – „лйато”, „лиато”, „лиято”, „лйято”; вм. Огнян – „Огниян”, „Огнияан”, „Огнийан”; вм. кухня – „кухнйа”, „кухнийя”; вм. неделя – „неделия”, „неделиа”, „неделийя”; вм. тя – „тяа”, „тия”, „тйа” и мн. др.*

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение се очертават следните **изводи**:

1. Съпоставителните анализи на българския език с другите славянски езици [Лашкова 2000, Манголд 1988, Цонева 2001 и др.] показва, че не може с еднаква увереност да се твърди, че както в руски, украински, дори и в сърбохърватски, така и в български език съществуват меки съгласни. Напротив, ограниченият обем на тази фонологична категория в южнославянските и западнославянските езици, своеобразният фонетичен строй на българския език, процесът на затвърдяване на съгласните отхвърлят противопоставянето по твърдост – мекост в съвременния български език, т.е. това противопоставяне не е значима за консонантизма корелация.

2. Сравняването на позициите за реализация на палаталните съгласни в трите подгрупи славянски езици също поставя под съмнение съществуването на меки съгласни фонемни в съвременния български книжовен език (Вж. Схема 4).

3. Правописните грешки, които допускат чужденци, изучаващи български език в начален етап на обучение, показват, че те идентифицират още един звук в думи като: бяга, хляб, заваля, пяна, спя, вървя и др. Грешките им са сходни, независимо към кое езиково семейство принадлежи майчиният им език.

4. Независимо че в традиционното българско езикознание и във всички съвременни учебници и учебни помагала се посочва, че българската фонемна система се състои от 6 гласни и 39 съгласни, като приемем факта, че в съвременния български език само [й] е запазила своята палаталност, налага се броят им да бъде прецизиран - **на 6 гласни и 22 съгласни** и да се признае още една позиция за реализация на съгласните звукове - шеста позиция: пред [й], след който следва твърд вокал [а, ъ, о, у].

Това е особено необходимо не само за обучението по фонология, за писмената практика, за работата по формиране на фонематичен слух, но и за информационните технологии и по-точно за разработването на програми за компютърно разпознаване на българска реч.

ЛИТЕРАТУРА

Андрейчин 1950: Л. Андрейчин. За меките съгласни в българския език. ЕЛ, 1950, кн.4, с. 333 – 334.

Болю 1934: L. Beaulieux. Quelques caractéristiques de l'évolution du bulgare moderne, Ksiega referatow, sekcja I – Yęzykoznanstwo, Warszawa, 1934.

Вътов 2002: В. Вътов. Фонетика и фонология на българския език. Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“ В. Търново, 2002.

Граматика 1982: Граматика на съвременния български книжовен език. Том I. Фонетика. София. БАН. 1982.

Данчев 2001: А. Данчев. Съпоставително езикознание. Теория и методология. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София, 2001.

Игнатова-Цонева 2002: Д. Игнатова-Цонева. Развитие на речевия слух. Русенски университет, 2002, с. 158.

Игнатова-Цонева 2006: Д. Игнатова-Цонева. Фонемните противопоставяния в съвременния български книжовен език и техните норми на реализация. В: Наследие академична В. И. Борковско и проблеми современной лингвистики. Волгоград, 2006, с. 147-158

Игнатова-Цонева 2007: Д. Игнатова-Цонева. За палаталността в българския и в другите славянски езици. – В: Русская словесность в контексте современных интеграционных процессов. Волгоград 2007, с. 70-75.

Игнатова-Цонева 2008: Отново за палаталността на съгласните в българския език. Научни трудове на Русенския университет. 2008, 7 -13.

Схема 3

Локален ред	Първи локален ред			Втори локален ред					Трети локален ред			Четвърти локален ред			Пети локален ред								
	[б]	[п]	[в]	[ф]	[д]	[т]	[з]	[с]	[дз]	[ц]	[ж]	[ш]	[дж]	[ч]	[г]	[к]	[х]	[м]	[п]	[р]	[н]	[й]	
Фонеме	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
I позиция - пред [а, ъ, о, у]	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
II позиция - пред [е, и]	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
III позиция - пред сонорни съгласни	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
IV позиция - пред [в]	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
V позиция - в края на думата	-	+	-	+	-	+	+	+	-	+	-	+	-	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+
VI позиция - пред [й + а, ъ, о, у]	+	+	+	-	+	+	+	+	-	+	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	-

Схема 3. Позиционна реализация на съгласните в съвременния български език

Схема 4

Локален ред	Първи локален ред			Втори локален ред					Трети локален ред			Четвърти локален ред			Пети локален ред									
	[б]	[п]	[в]	[ф]	[д]	[т]	[з]	[с]	[дз]	[ц]	[ж]	[ш]	[дж]	[ч]	[г]	[к]	[х]	[м]	[п]	[р]	[н]	[й]		
Фонеми																								
Езици																								
Руски	+	+	+	+	+	+	+	+			+			+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
Белоруски	+	+	+	+	+	+	+	+							+	+	+	+	+	+	+	+	+	
Украински					+	+	+	+											+	+	+	+	+	
Горнолужишки	+	+	+				+	+			+			+				+					+	
Долнолужишки	+	+	+				+	+						+				+					+	
Словашки					+	+									+	+	+	+	+	+	+	+	+	
Полски															+	+	+	+	+	+	+	+	+	
Чешки					+	+																	+	
Сърбохърватски														+						+			+	
Словенски																							+	
Български																							+	

Схема 4. Палаталните консонантни фонеме в съвременните славянски езици

Калканджиев 1936: П. Ст. Калканджиев. Българска граматика (звукословие, видословие, словосъчетание, правопис, ударение, произношение и сведения за историята на езика и писмото). Книгоиздателство "Хр.Г.Данов", Пловдив – София, 1936.

Лашкова 2000: Л. Лашкова. Увод в сравнителната граматика на славянските езици. София, 2000.

Манголд 1988: М. Манголд. Увод в езикознанието с оглед на българския език. СУ „Климент Охридски“, 1988.

Мирчев 1963: К. Мирчев. Историческа граматика на българския език. София, 1963.

Младенов 1979: Ст. Младенов. История на българския език. Превод и редакция на проф. д-р Иван Дуриданов от немското издание през 1929 г. София, 1979.

Момчилов 1868: Ив. Момчилов. Грамматика на новобългарския език. Русчук, 1868.

Попов 1942: Българска граматика. Книгоиздателство "Хр.Г.Данов", 1942.

Славянски езици 1994: Славянски езици. Граматични очерци. БАН, София, 1994.

Стойков 1952: Ст. Стойков. Палаталните съгласни в българския книжовен език. ИИБЕ, кн. I, 1952, с. 5 – 63.

Стойков 1966: Ст. Стойков. Увод във фонетиката на българския език. Издателство „Наука и изкуство“, София, 1966.

Тилков, Бояджиев 1977: Д. Тилков, Т. Бояджиев. Българска фонетика. София, 1977.

Тотоманова 1992: А.-М. Тотоманова. Из българската историческа фонетика. София, СУ, 1992.

Хоралек 1950: К. Horalek. K otazce palatalnich suhlasek v bulharstine, Slavia, XX, 1950, sv. 1, 57-60.

Чой 1994: К. Чой. Глайдовата система на българския и корейския език. – Съпоставително езикознание, 1994, №2.

За контакти:

Доц. д-р Димитрина Игнатова-Цонева, РУ „Ангел Кънчев“,

e-mail: dtzoneva@ru.acad.bg

GSM : 0886 519 839

Докладът е рецензиран.